

К. Некіт,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУБ'ЄКТИ ДОГОВОРУ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ

В умовах розвитку ринкової економіки особливе значення набуває проблема управління власністю. Все частіше власники з метою забезпечення ефективного управління належним їм майном звертаються за допомогою професіоналів, які здійснюють надання своїх послуг на підставі договору довірчого управління. Проте з причини новизни даного правового інституту невирішеною залишається низка питань, які можуть викликати проблеми на практиці при зверненні до договору довірчого управління майном. Все це обумовлює актуальність проведення спеціальних досліджень у вказаній сфері.

Проблемам довірчого управління майном присвячені дослідження таких українських і російських авторів, як І.В.Венедіктової [2], Ю.В.Курпас [3], Р.А.Майданика [1], Л.Ю.Міхєєвої [4] та інших, проте дана тема вивчена ще недостатньо. Зокрема, дискусійним залишається питання про визначення сторін договору довірчого управління майном та їхнього правового статусу.

Метою цієї статті є визначення суб'єктів договору довірчого управління майном та дослідження особливостей їхнього правового статусу.

Сторонами договору довірчого управління майном є установник управління (кредитор) і довірчий управитель (боржник). У тих випадках, коли довірче управління майном встановлюється на користь третьої особи, яка не приймає участі в укладенні договору, суб'єктом зобов'язання, що виникає з даного договору, стає також ця третя особа (вигодонабувач).

У юридичній літературі зустрічається теза, згідно з якою договір довірчого управління стає тристороннім у разі вста-

новлення довірчого управління на користь третьої особи — вигодонабувача. При цьому установник управління і вигодонабувач вважаються кредиторами, а довірчий управитель — боржником [5, 132]. Проте здається, що таку думку слід визнати за помилкову. У разі, коли довірче управління встановлюється на користь вигодонабувача, договір довірчого управління слід розглядати як договір на користь третьої особи, оскільки договір між установником управління і управителем не породжує для вигодонабувача ніяких обов'язків. Вигодонабувач при цьому лише одержує певні права, проте він не бере участі в укладенні договору.

Установником управління може бути як фізична, так і юридична особа, що володіє необхідним обсягом права та дієздатності. За зауваженням Р.А.Майданика, установником управління також може бути держава в особі її органів, які діють від імені власників майна у зв'язку з неможливістю останніх здійснювати своє право власності на це майно [1, 310].

Перелік осіб, які можуть бути установниками управління майном, закріплений ст.1032 ЦК України. За загальним правилом, установником управління є власник майна, яке передається в управління (ч. 1 ст. 1032 ЦК України). Таке положення є цілком логічним з урахуванням того, що довірчий управитель наділяється правомощностями з володіння, користування й розпорядження майном. Відповідно, суб'єкти цивільного права, що володіють об'єктом речовим правом на майно, не можуть бути установниками, оскільки вони не в змозі наділити управителя можливістю здійснювати правомож-

ності власника з тієї причини, що самі ними не володіють. Наведене правило впливає із загального сенсу цивільного права: ніхто не може передати прав більше, ніж володіє.

З урахуванням того, що об'єктом довірчого управління можуть бути не лише речі, як матеріальні об'єкти, але й права, засвідчені цінними паперами, виняткові права та інше майно, поняття «власник» підлягає розширювальному тлумаченню. На думку Є.А.Суханова, установниками довірчого управління можуть бути також суб'єкти деяких зобов'язальних та виняткових прав, наприклад, вкладники банків та інших кредитних організацій, володільці цінних паперів, автори та патентовласники, оскільки належне їм майно у вигляді відповідних прав вимоги або виняткових прав також може бути об'єктом довірчого управління [6, 120].

У випадках, прямо передбачених законом, установником управління виступає інша особа, що вказана в законі, яка не є власником майна. Такі ситуації виникають, коли внаслідок певних обставин власник позбавлений можливості самостійно здійснювати управління своїм майном, а потреба в управлінні цим майном існує. Так, якщо власником майна є фізична особа, місце перебування якої невідоме або її визнано безвісно відсутньою, установником управління є орган опіки та піклування (ч. 2 ст. 1032 ЦК України).

Якщо управління потребує майно малолітньої особи або фізичної особи, визнаної недієздатною, установником управління може бути опікун або орган опіки та піклування (ч. 3 ст. 1032 ЦК України). Законодавче закріплення вказаного положення пов'язане з тим, що такого роду правочин не може бути здійснений малолітньою або недієздатною особою. Укладення договорів від імені і на користь вказаних осіб здійснює опікун [7, 37]. Так, згідно з ч. 4 ст. 72 ЦК України, якщо підопічний є власником нерухомого майна або майна, яке потребує постійного управління, опікун може з дозволу органу опіки та піклування управляти цим майном або

передати його за договором в управління іншій особі.

Згідно з ч. 4 ст. 1032 ЦК України, якщо власником майна є неповнолітня особа, установником управління є ця особа за дозволом батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Дане положення пояснюється тим, що неповнолітня особа володіє неповною цивільною дієздатністю і має право самостійно здійснювати лише правочини, передбачені ч. 1 ст. 32 ЦК України, до числа яких укладення договору управління майном не відноситься. Тому укладення договору управління майном такою особою допускається лише за наявності згоди її батьків (усиновлювачів) або піклувальника [8, 816].

Відповідно до ч. 5 ст. 1032 ЦК України, якщо власником майна є особа, цивільна дієздатність якої обмежена, установником управління є її піклувальник. Як зазначає Р.А.Майданик, дане правило не повною мірою відповідає загальним положенням ЦК України про правові наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, оскільки згідно з ч. 3 ст. 37 ЦК України правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. У даному випадку повинні застосовуватися положення ч. 5 ст. 1032 ЦК України, які є спеціальною нормою і мають перевагу над нормами Загальної частини ЦК України [8, 817].

У наведених ситуаціях становище установника управління набуває певної специфіки. Так, установник управління не може претендувати на відшкодування збитків, заподіяних управителем, або на отримання майна у разі припинення довірчого управління. Всі його дії в таких ситуаціях повинні здійснюватися на користь вигодонабувача, визначення якого в даному випадку є обов'язковим.

Привертає увагу той факт, що зміна установника управління не тягне припинення відносин довірчого управління. Так, згідно з ч. 6 ст. 1032 ЦК України, у разі переходу права власності на май-

но, що є предметом договору управління, від установника управління до іншої особи, договірні відносини, за загальним правилом, зберігаються. Договір управління майном при цьому припиняється лише у тому випадку, коли право власності на майно переходить внаслідок звернення на нього стягнення. Цією нормою закріплено притаманне договору управління майном правило слідування, яке полягає в тому, що право управителя слідує за річчю, в чій би руках вона не знаходилася, обтяжуючи річ певним речовим правом. Тому при відчуженні майна, яке знаходиться в управлінні, право управителя на це майно зберігається. Проте правило слідування не застосовується і договір управління майном припиняється у разі, коли право власності на майно, що перебуває в управлінні, переходить до іншої особи внаслідок звернення на нього стягнення, оскільки банкрутство установника управління є підставою припинення договору управління майном (ч. 1 ст. 1044 ЦК України).

Видається, що наведене положення покликане забезпечити стабільність довірчого управління майном і цивільного обігу в цілому. Одержуючи майно в управління на певний строк, довірчий управитель накреслює певний план управління, намічає конкретні цілі і порядок їх досягнення. Переривання цього процесу може не просто завдати збитків самому майну, переданому в управління, але й виявитися на певний момент неможливим. З урахуванням того, що довірчому управителю належить правоможність розпоряджатися переданим в управління майном у межах, обумовлених законом і договором, цілком вірогідно, що майно на момент зміни власника буде задіяне в яких-небудь угодах, зокрема, воно може бути передане в користування, інвестоване на певний строк, навіть відчужено з умовою оплати в розстрочку. Тобто у момент зміни власника буде неможливо припинити довірче управління і передати новому власнику майно. Тому, якщо інше не передбачене угодою сторін, відносини довірчого управління не припиняються

під час переходу права власності до іншої особи.

Довірчим управителем, відповідно до ч. 1 ст. 1033 ЦК України, може бути суб'єкт підприємницької діяльності. Наведене положення обумовлено тим, що довірче управління майном, перш за все, орієнтоване на застосування у сфері підприємництва, а діяльність з довірчого управління, як правило, спрямована на отримання прибутку або іншої вигоди з майна і у більшості випадків носить ризиковий характер.

Проте, як видається, вимоги до довірчого управителя мають бути зумовлені сферою застосування довірчого управління. Довірче управління може бути встановлено як з комерційною, так і з некомерційною метою, наприклад, при встановленні управління майном підопічного. Слід зазначити, що довірче управління майном набагато ефективніше, ніж опіка, забезпечує інтереси особи і уявляється доцільним звертатися до норм саме цього інституту у разі необхідності управління майном підопічної або безвісно відсутньої особи. Але, як правило, у таких випадках управителем призначається особа з числа родичів або близьких осіб підопічних та безвісно відсутніх, оскільки інші особи не завжди зацікавлені у здійсненні управління таким майном на професійній основі.

Тому уявляється, що у випадках, коли довірче управління майном здійснюється за підставами, передбаченими законом (управління майном підопічного, безвісно відсутнього), має бути допущене призначення довірчим управителем громадянина, що не є підприємцем, або некомерційної організації. Такий підхід пояснюється тим, що в останньому випадку дії управителя спрямовані, перш за все, на збереження та цільове використання майна (а не на використання його у підприємницькій діяльності), що звільняє його від необхідності бути суб'єктом підприємницької діяльності.

Цивільним законодавством України встановлено також низку обмежень щодо довірчого управителя. Так, довірчими управителями не можуть бути

органи державної влади та місцевого самоврядування. Крім того, довірчий управитель не може бути вигодонабувачем (ч. 2, 3 ст. 1033 ЦК України).

Перше законодавче обмеження пояснюється тим, що вказані органи здійснюють публічно-правові функції і не можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності, а також не можуть нести відповідальність за зобов'язаннями належним їм майном, оскільки це виключається обмеженим характером прав державних органів на закріплене за ними майно власника. Друге обмеження пов'язане з тим, що поєднання у одній особі вигодонабувача та довірчого управителя суперечило б самій суті аналізованих відносин — довірче управління завжди здійснюється виключно в чужому інтересі.

У низці випадків до довірчого управителя висуваються спеціальні вимоги. Так, право на довірче управління грошовими коштами та іншими цінностями належить лише банкам, що мають ліцензію на здійснення відповідних банківських операцій (ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Спеціальні вимоги висуваються до довірчого управителя при здійсненні професійної діяльності на ринку цінних паперів (ст. 4 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»). Діяльність з управління цінними паперами може здійснюватися лише на підставі спеціальної ліцензії, що видається відповідним органом виконавчої влади (Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України).

Низка вимог висувається до довірчого управителя при здійсненні ним професійної діяльності на ринку цінних паперів. До таких, зокрема, відносяться відповідність власних засобів та інших фінансових показників нормативам достатності власних засобів та іншим показникам, що обмежують ризики по операціях з цінними паперами. Крім того, до управителів, що займаються професійною діяльністю з довірчого управління на ринку цінних паперів, пред'являються спеціальні кваліфікаційні вимоги (Рішення Державної комісії з цінних папе-

рів та фондового ринку України «Про затвердження Змін до Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку — діяльності з управління активами інстиційних інвесторів (діяльності з управління активами)» від 3 вересня 2009 року).

Достатньо жорсткі вимоги висуваються до компаній з управління активами, що здійснюють довірче управління майном пайових інвестиційних фондів. Зокрема, компанією з управління активами може бути лише господарське товариство у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, причому частка держави в її статутному капіталі не може перевищувати 10 відсотків його розміру. При цьому довірче управління має бути винятковим видом її діяльності (ст. 29 Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»).

Специфічні вимоги українського законодавства до статусу довірчого управителя обумовлені ще й тим фактом, що договір довірчого управління може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на одержане в управління майно (ч. 2 ст. 1029 ЦК України). Той факт, що у даному випадку може виникнути право довірчої власності, зокрема на грошові кошти, зумовлює особливі вимоги до суб'єкта, що виступає як довірчий власник.

Так, наприклад, згідно з ст. 2 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 року, управителем (довірчим власником) повинна бути фінансова установа, яка від свого імені діє в інтересах установників управління майном і здійснює управління залученими коштами згідно із законодавством, Правилами фонду та отримала в установленому порядку дозвіл/ліцензію. Статутний капітал такої установи має становити не менше одного мільйона євро і повинен бути повністю сплачений виключно грошовими коштами до початку залучення коштів від установників управління майном.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 року, управитель (довірчий власник) — фінансова установа, яка діє від свого імені, здійснюючи управління іпотечними активами в інтересах установника управління іпотечними активами, та має відповідний дозвіл/ліцензію. Крім того, у ст. 34 вказаного Закону передбачається ще ряд вимог, яким повинен відповідати довірчий власник іпотечних активів. У такій ситуації довірчим власником може бути банк, який має дозвіл Національного банку України на виконання операцій з довірчого управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами, або інша фінансова установа, якщо вона відповідає вимогам, встановленим спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг.

Вигодонабувачем у договорі довірчого управління є особа, на користь якої здійснюється управління майном. Це може бути як сам установник управління, так і вказана ним третя особа (ст. ст. 1029, 1034 ЦК України). У останньому випадку договір довірчого управління укладається за моделлю договору на користь третьої особи (ст. 638 ЦК України). При цьому вигодонабувач, незважаючи на те, що не приймає участі в укладенні договору, одержує право вимагати від довірчого управителя належного виконання своїх обов'язків і право пред'являти свої претензії до довірчого управителя (ч. 2 ст. 1034 ЦК України).

Вигодонабувачем у відносинах довірчого управління майном може бути будь-яка фізична, юридична особа чи держава. Виключення встановлено лише щодо довірчого управителя, який не може бути вигодонабувачем за тим же договором довірчого управління майном (ч. 3 ст. 1033 ЦК України).

У деяких випадках вигодонабувач може визначатися у самому законі. Так, у разі передачі в довірче управління майна підопічних, вигодонабувачем, згідно з законом, завжди є підопічний

(ст. 72 ЦК України). У разі управління майном безвісно відсутньої особи договір довірчого управління укладається на користь безвісно відсутнього (оскільки вважається, що громадянин залишається живим) або на користь його утриманців [9, 3].

Підводячи підсумки, зазначимо, що, незважаючи на достатньо детальну регламентацію вимог до сторін договору довірчого управління майном, законодавчі положення з цього питання не є досконалими. Уявляється доцільним певне коригування вказаних положень шляхом визначення відмінностей у вимогах до статусу довірчого управителя з урахуванням сфери виникнення відносин довірчого управління майном. Так, якщо відносини виникають у некомерційній сфері, довірчим управителем може бути особа, що не є суб'єктом підприємницької діяльності. Разом із тим у решті випадків довірчий управитель повинен бути суб'єктом підприємницької діяльності, оскільки договір довірчого управління орієнтований переважно на застосування у комерційній сфері.

Ключові слова: договір довірчого управління майном, довірчий управитель, статус, некомерційні відносини.

Статтю присвячено дослідженню особливостей статусу суб'єктів договору довірчого управління майном. Запропоновано визначити відмінності у вимогах до статусу довірчого управителя з урахуванням сфери виникнення відносин довірчого управління майном (комерційній або некомерційній).

Статья посвящена исследованию особенностей статуса субъектов договора доверительного управления имуществом. Предложено различать требования к статусу доверительного управителя в зависимости от сферы возникновения отношений доверительного управления имуществом (коммерческой или некоммерческой).

The article is devoted to research of peculiarities of the legal status of

property trust management subjects. It is suggested to distinguish the requirements to status of the trustee depending on the sphere of origin of relations of the property trust management agreement (commercial or noncommercial).

Література

1. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р. А. Майданик. — К. : Київ. ун-т, 2002. — 502 с.
2. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном як форма реалізації правового інституту довірчого управління майном в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Грина Валентинівна Венедіктова. — Х., 2003. — 198 с.
3. Курнас Ю. В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Юлія Володимирівна Курнас. — К., 2004. — 225 с.

4. Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом / Л. Ю. Михеева. — М. : Юристъ, 2006. — 447 с.
5. Булыгин М. М. Договор доверительного управления имуществом в российском и зарубежном праве : монография / М. М. Булыгин ; под ред. Н. М. Коршунова. — М. : ЮНИТИ : Закон и право, 2006. — 95 с.
6. Гражданское : учебник. В 2 т. Т. 2, полут. 2 / под ред. Е. А. Суханова. — [2-е изд.]. — М. : БЕК, 2000. — 544 с.
7. Комарова О. Д. Договор доверительного управления имуществом несовершеннолетних // Современное право. — 2007. — № 7. — С. 36–38.
8. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Є. О. Харитонов, І. М. Кучеренко, О. І. Харитонova та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонova. — [3-є вид., переробл. та допов.]. — Х. : Одиссей, 2006. — 1200 с.
9. Колосов Д. Ю. Субъекты договора доверительного управления имуществом // Юрист. — 2004. — № 10. — С. 2–4.

УДК 347.1

Ю. Жорнокуй,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

КОРПОРАТИВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК АКЦІОНЕРА

Звертаючи увагу на специфіку змісту цивільного права, яка полягає не в можливості діяти, не в праві на свої власні дії, а в можливості цих дій, що виникає внаслідок забезпечення певної поведінки зобов'язаних осіб, звертаємо увагу на те, що у багатьох випадках цінність суб'єктивного цивільного права полягає в тому, що можливості діяти певним чином кореспондує юридичний обов'язок. Однак на думку І. В. Жилінкової [3, 39], на відміну від суб'єктивного права юридичний обов'язок учасників цивільного правовідношення не отримав детально-наукового аналізу.

Питання щодо визначення правової сутності корпоративного обов'язку як складової корпоративного правовідношення й досі залишається актуальним, оскільки закріплення в нормах чинного законодавства окремих обов'язків учасників (акціонерів) господарських товариств не дає відповіді на питання, що ставляться не лише в процесі застосування норм корпоративного законодавства, але й під час наукових диспутів. Одним з досі невирішених проблемних питань залишається дискусія про існування корпоративних обов'язків в акціонерів як учасників корпоративних відносин.